

zbornik radova

UNAPREĐENJE STANOVANJA

'94

ARHITEKTONSKI FAKULTET
UNIVERZITETA U BEOGRADU

prvi naučni skup
UNAPREĐENJE STANOVANJA '94

**Arhitektonski fakultet
Univerziteta u Beogradu**

Zbornik radova sa naučnog skupa
"UNAPREĐENJE STANOVANJA '94"

Redakcioni odbor:

Prof.dr. Borivoje Andjelković - predsednik
Prof. dr. Branislav Milenković
Prof.dr. Vojislav Kujundžić
Doc.dr. Nadja Kurtović-Folić
Doc.dr. Dušanka Djordjević
Doc.dr. Milica Popović-Jovanović
Doc.dr. Branislav Žegarac
Asis. mr. Miodrag Ralević

YU ISBN 86-7907-014-9

Tehnički urednik:

dipl.ing.arh. Zoran Djukanović

Za izdavača:

Prof.dr. Milan Rakočević

Izdavač:

Arhitektonski fakultet
Univerziteta u Beogradu
Bulevar Revolucije 73/II, Beograd

Tiraž:

250 primeraka

Godina izdavanja:

1994

SADRŽAJ

UVODNA SAOPŠTENJA.....	1
Predgovor.....	2
<i>Dr Branislav Milenković</i> Budućnost stanovanja.....	3
ASPEKTI OSAVREMENJAVANJA POSTOJEĆEG STAMBENOG FONDA.....	7
<i>Prof. dr Milutin A. Lješević</i> Vrednovanje i ekoloških i lokacionih uslova za stambenu izgradnju i stanovanje.....	9
<i>Dejan Filipović, Aleksandra Gojšina</i> Ekološke karakteristike planiranja i oblikovanjalokalnog ambijenta u gradu.....	17
<i>Ljubina Stefanović - Tasić dipl.ing.arh.</i> Problemi planiranja gradske regulacije u aktuelnim uslovima na primerima centralnih stambenih delova Jagodine, Obrenovca i Beograda.....	25
<i>Doc. mr Dragana Bazik</i> Potencijal stambenih jedinica.....	34
<i>Ružica Bogdanović</i> Novi tretman ulica u stambenim zonama.....	42
<i>Vujanac Zorica, Dimitrijević Svetlana</i> Mogućnosti unapređenja gradskih ambijenata korišćenjem jednostavnih rešenja uz prikaz svetskih primera.....	50
<i>Prof. dr Milorad B. Ribar dia.</i> Vrednovanje uslova stanovanja na selu.....	58
<i>arh. Miroljub Stanković</i> Unapređenje stanovanja u centralnoj zoni Niša.....	66
<i>Džemila Beganović, Tanja Popović</i> Aspekti osavremenjavanja nekoliko specifičnih stambenih sredina u Prištini.....	73
<i>Milošević Suzana</i> Izmena oblika objekata kao element povezivanja čoveka i okoline.....	81
<i>Dr Mirjana Mihajlović - Ristivojević</i> Neki problemi učešća korisnika u kreiranju stambenog prostora.....	88
<i>Mr. arh Lidija Đokić</i> Osvećenje kao aspekt osavremenjavanja stambenog prostora.....	97

dr Slavka Stanković

Primena savremenih zaštitno izolacionih elemenata za prozore, kod objekata postojećeg stambenog fonda, u cilju poboljšanja funkcionalnih i oblikovnih karakteristika prozora.....101

Dušan Ilić dipl.inž.grad.

Održavanje stambenog fonda u gradovima - problem planiranja, organizacije i realizacije radova na održavanju višestambenih zgrada.....108

Radomir Folić, Nađa Kurtović - Folić

Neki problemi pouzdanosti i održavanja zgrada.....117

Dr Aleksandra Jovanović - Zdravković, Dr Nenad Grujić,

Mr Đorđe Đorđević, Mr Branislav Popkonstantinović

Iluzija uvećanja uočenog arhitektonsko urbanističkog objekta nastala udaljavanjem posmatrača.....127

Dr Aleksandra Jovanović - Zdravković

Osvrt na jedan primer stvaranja iluzije u arhitektonskom prostoru.....132

POSTER

Arh. Aleksandar Videnović

Specifični problemi interpolacije manjih stambeno - poslovnih objekata u užem urbanom prostoru Beograda.....135

RAZVOJ SPECIFIČNIH PROGRAMA I TIPOVA STANOVANJA.....137

Prof. Nada Lazarević Bajec

Uloga stambene politike i urbanog planiranja u obezbeđivanju socijalnog stanovanja.....139

Mr Nikola S. Mamuzić, dipl. istoričar umetnosti

Kultura stanovanja.....144

Aleksić Julija, Kovačević Sonja

Specifičnosti projektovanja manastirskih konaka u kontekstu graditeljskog nasleđa.....147

Vladimir Macura, Ksenija Petovar, Miodrag Ferenčak, Aleksandra Mitrović

Strategija održive obnove romske enklave Orlovsko naselje u Beogradu.....155

Mr. arh. Ružica Božović

Stanovanje za obolele od AIDS-a.....163

Dr Rada Plavšić dipl.inž.arh.

Tehničko - ekonomska koncepcija izgradnje stambenih zgrada za izdavanje.....170

dil.ing.arh. Popović Branislav

Vikend naselja - neiskorišćeni rezervoari za problem razvoja stambene izgradnje u gradovima u Srbiji.....177

<i>Prof. dr Milica Bajić Brković</i> Regionalni kriterijumi lokacije naselja za izbeglice.....	179
<i>Jovanović Sofija</i> Specifičnosti stanovanja za izbeglice.....	186
<i>Dr Branislav Žegarac</i> Iskustva u projektovanju i građenju objekata za smeštaj izbeglica.....	194
<i>Boris R. Folić i Ljubiša M. Folić</i> Neki Konstrukcijski problemi kod mobilne i adaptibilne arhitekture.....	203
<i>Dr arh. Mirjana Anđelković, Dr arh. Nikola Cekić</i> Prilog istraživanju društvenih sadržaja u bližoj okolini stana.....	211
<i>Ljubiša M. Folić, Ivana I. Vitaljić</i> Unapređenje stanovanja u kombinovanim dečjim ustanovama.....	221
<i>Dr. Nikola Cekić, Danica Stanković</i> Vrednost ideje kolektivnog stanovanja u realizovanom projektu za studentski dom u Pragu.....	229
<i>Dr. Nikola Cekić, Dr. Mirjana Anđelković</i> Mogući pravci razvoja stambenih jedinica u studentskim domovima.....	235
<i>Mr Miodrag Ralević dia.</i> Tipološko - razvojna matrica formiranja i razvoja tipova "novih" programa stanovanja.....	242
POSTER <i>Brana Mitrović</i> Poslovno stambeni objekat u procesu nastajanja.....	251
PROBLEMI STAMBENE REGULATIVE U AKTUELNIM USLOVIMA.....	253
<i>Branislav Stojanović</i> Neki od uzroka krize u stambenoj izgradnji.....	255
<i>Vesna Tomić dipl.ing.arh.</i> Put od neuhvatljivog do inprovizacije.....	265
<i>G. Mihaljević</i> Korenite promene finansiranja stanogradnje.....	268
<i>red. prof. Dr Dušan Ilić</i> Uticaj vlasničke transformacije na strukturu i organizaciju stana.....	274
<i>Zoran Žunković dipl.ing arh.</i> Negativni aspekti uticaja postojeće regulative na projektovanje stambenih zgrada.....	282

<i>arh. Zoran Đukanović, arh. Ksenija Lalović, arh. Vladimir A. Milić, arh. Biserka Mitrović</i> Planiranje rekonstrukcije naselja kolektivnog stanovanja.....	291
<i>Dr Kršimir Martinković arhitekt, redovni profesor</i> Jedno od mogućih rešenja regulative u zgradarstvu.....	297
<i>Dr Branimir Ujdur nučni saradnik</i> Problemi stambene izgradnje - izgradnja grada u uslovima embarga.....	304
<i>Jelena Ivanović-Šekularac dipl.ing.arh.</i> Nadziđivanje zgrada.....	314
<i>Mr Veliborka Bogdanović, Prof dr Krešimir Martinković</i> Regulativa o toplotnoj zaštiti stambenih zgrada u aktuelnim uslovima.....	319
<i>Dr Slavko Zdravković, spec. Branko Turnšek, Mr Goran Jovanović</i> Aktuelni problemi pri adaptaciji i rkonstrukciji stambenih zgrada u seizmičkim područjima.....	324
<i>arh. Aleksandar G. Popović</i> "Slavija"-segmentna evolucija nasleđene gradske strukture.....	332
RAZVOJ PORODIČNIH STRUKTURA STANOVANJA.....	339
<i>Mr Tatjana Pejović Cvijović dipl.ing.arh</i> Opšta klasifikacija porodičnih stambenih struktura.....	341
<i>Mr Dušan Soković dipl.ing.arh.</i> Aktuelni tokovi preoblikovanja stambenih funkcija i formi.....	349
<i>arh. Aleksandar Videnović</i> Geneza, razvoj i nove tendencije u formiranju kuće i okućnice u razbijenim srpskim selima ibarskog tipa na primeru Vlasine.....	356
<i>Aleksandra V. Soboljevski-Miljić</i> Iskustva i pouke tradicionalne arhitekture na primerima kuća Kosova i Metohije.....	364
<i>Đukanović Ljiljana dipl.ing.arh., Đukanović Zoran dipl.ing.arh.</i> Tradicionalno porodično stanovanje južnog Sibira.....	377
<i>Mr Goran Jovanović,spec., Branko Turnšek, Dr Slavko Zdravković</i> Uticajni faktori na definisanje forme, mesta i organizacije stana u kontekstu sklopa tipskog sprata.....	387
<i>dipl.ing.arh Ivković Živomir</i> Adaptibilan stan.....	393

GENEZA, RAZVOJ I NOVE TENDENCIJE
U FORMIRANJU KUĆE I OKUĆNICE U RAZBIJENIM SRPSKIM SELIMA
IBARSKOG TIPA NA PRIMERU VLASINE

GENESIS, DEVELOPEMENT AND NEW TENDENCIES
IN FORMING A HOUSE AND HOMESITE IN THE SCATERED SERBIAN
VILLAGES OF THE "IBAR" TYPE ON THE EXSAMPLE OF VLASINA

Arh. Aleksandar Videnović,
Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu,
Bulevar Revolucije 73/II

Rezime: Stanovanje na selu ne može se sagledavati samo kroz kvalitet i karakteristike stambenih objekata, već i kroz prateće sadržaje seoskog dvorišta, ekonomske i druge prostore i njihove međusobne veze. Oblast stanovanja u naseljima koje zovemo selima, mora se tretirati ne samo kroz kuću, već i kroz okućnicu, njeno nastajanje i gašenje, njen položaj u grupaciji ili naseobini. Ovaj se proces sagledava u svetlu socioloških, demografskih, ekonomskih i ostalih društvenih okvira, u kojima se određena vrsta ruralnog stanovanja formira i menja. Saznanje i formiranje svesti kod istraživača, planera i graditelja, o specifičnosti tipa stanovanja na selu i različitosti programa koje ruralno stanovništvo u odnosu na urbano praktikuje u životu i radu, početne su pretpostavke za uspešno plansko osmišljavanje osnovnih životnih jedinica na selu - dvorišta ili okućnica. Prilaženje ovoj vrsti problema, mora uvažavati i razlike u postojećim tipovima seoskih naselja, jer način na koji su se formirale urbano - morfološke strukture naselja ili grupacija kuća, određuje metodologiju i kvalitet eventualnih budućih urbanističko - arhitektonskih intervencija u njima. Simbiozom pozitivnih i negativnih pojava i oblika, a naročito funkcionalnom analizom istih, ubrzala bi se stilska sinteza kvalitetnog iz prošlosti i negativnog iz današnjice u oblasti ruralnog stanovanja i građenja.

Gljučne reči: kuća, okućnica, zaselak, porodica, zadruga.

Summary: Living in the village can not be observed only through the quality and characteristics of the housing objects, but also through the attached contents of the village yard, economic and other areas and their mutual connection. The field of living in settled areas which we call villages, must be treated not only through the house, but also through the homesite, its foundation and disappearing, its position in the group of houses or settlement. This process is observed in the light of sociological, demographical, economical and other social limits, in which a certain kind of rural living is being formed and changed. Getting the knowledge and forming the conscience of a researcher, planner and contractor about special type of living in a village and differences of the programs which rural population in the relation to the urban one, applies in life and work, represent the basic assumptions for a successful planning of the basic living units in the village - a yard or a homesite. The approach of this kind of a problem must respect all the differences in the existing types of the village settlements, since the way in which the urban - morphological structure of the settlements or groups of houses, determine methodology and quality of the possible future of the urban planning or architectural interventions in them. By symbiosis of the positive and negative occurrences and shapes, and especially by a functional analysis of them, the synthesis of the high - quality things from the past and the negative ones from the presence would be accelerated in the branch of rural living and constructing.

Key words: house, homesite, hamlet, family, extended family group.

"Građenjem se prepoznaje narod, njegove osobnosti, duh, njegov identitet. Veština građenja oduvek je bila odlika onih narodnih zajednica koje su umele da odolevaju svakovrsnim iskušenjima. Stepenom graditeljskog umeća obezbeđivali su se ne samo uslovi za opstanak već i uslovi za sve vrste prosperiteta. Narod koji je umeo veštije i moćnije da gradi, određivao je meru svoje egzistencije stvarajući sebi sigurnija uporišta za budućnost. Razlozi

nestanka izumrlih civilizacija u kojima su ostvarena velika arhitektonska dela, bili su u sferama potpuno izvan graditeljskog stvaralaštva."

(Radomir Stanić)

UVOD

Na teritoriji današnje Srbije i ne samo nje, postoje područja koja u arhitektonsko - ruralističkom smislu nisu dovoljno ili nisu uopšte istražena. Iako su pojedinačnim istraživanjima doticana, ova područja su osvetljena samo sa globalnog geografsko - etnološko - sociološkog stanovišta. Zna se dakle, koja je oblast u pitanju, kakva je načelna organizacija teritorije na njoj i kakav tip naselja je zastupljen. Zna se i uopšteno uzevši, kakav je tip kućišta pa i kuće u njima formiran. Ali se nedovoljno zna i malo se istraživalo na onim specifičnim činiocima u zasnivanju, razvoju, pa i gašenju seoske sredine, koji su usloveli da ona bude baš takva i da poseduje one bitne različitosti, koje je jasno izdvajaju iz ustanovljenih podela i klasifikacija, ali još uvek ne i dovoljno da bi predstavljale posebnost u utvrđenom sistemu klasifikacije pojmova.

U tom smislu, nameće se istraživanje specifičnosti oblasti Vlasine u seoskoj arhitekturi i rurizmu i sa stanovišta eklektike¹ u narodnom graditeljstvu, koja se ovde intenzivno javljala u periodu razvoja od primitivnih staništa do tipične seoske kuće. Tako se u samo jednom zaseoku jednog sela, našlo na bliskom prostoru nekoliko pristupa izgradnji kuće, a da nijedan od njih nije predstavljao dekadenciju u narodnom graditeljstvu, već isključivo raznorodnost u stilu i konceptu, uočljivu na prvi pogled. Razlike u arhitekturi zaseoka, koji u velikoj meri izumiru u demografskom smislu i centara naselja, od kojih su neka dostigla razvojni nivo varošice, upućuju na burna sociološko - etnografska događanja koja su u mnogome određivala način života, ponašanje stanovništva i običaje u gradnji egzistencijalnih stambenih i ekonomskih objekata.

Motiv ovog kratkog prikaza je da kroz analizu nekih suštinskih elemenata organizma razbijenih naselja (zaseoka, kućišta i kuće), nagovesti polazne pozicije jednog većeg i po svim zahtevima obuhvatnijeg i kompleksnijeg istraživanja koje bi sledilo i koje bi na nerazsvetljena pitanja trebalo da pruži odgovore.

1. NASELJA - ZASEOCI

Uobičajeno je da se u razrešavanju urbanističke i planerske problematike, naročito onog njenog dela koji tretira ruralne prostore Srbije, koristi bogato naučno nasleđe koje je savladao i obradio naš veliki geograf i antropogeograf Jovan Cvijić, ali i kasniji istraživači. Tako raspoložemo sistemsko - strukturalnom materijom iz oblasti ruralnog prostora i planiranja. Ovakav pristup u određenoj materiji predstavlja jedan od bitnih metodoloških postupaka u savremenoj nauci uopšte.

U utvrđenim podelama i tipologijama, ovakvu vrstu razbijenih naselja, kakva se razvila u oblasti Vlasine, nalazimo "ibarski" tip, jer je u slivu Ibra i Raške najviše i zastupljena. Ovih sela ima i u Rodopama i Osogovu, kao i u Poreču i Kičevu u slivu Vardara. U odnosu na sela starovlašskog tipa, kuće su u zaseocima ibarskog tipa sela gusto i jako zbijene, ali su zašto zaseoci jedan od drugog mahom više udaljeni, nego krajevi starovlaških sela.

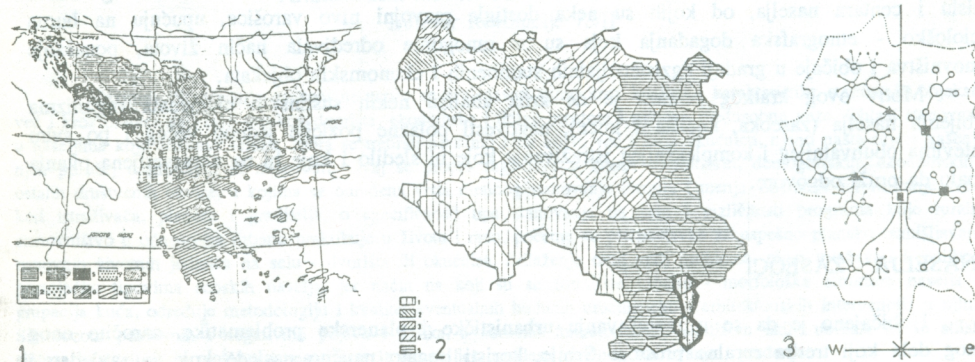
U genezi razbijenih tipova naselja, nalazimo različite uzroke njihove takve strukture. Tako uzrok njihovog nastanka može biti reljef, šume i patrijarhalni način života sa zadrugama. Sela sa rasturenim kućama, javljaju se tamo gde je zemljište najraznovrsnije, vertikalne razruđenosti, između kojih su mahom uske doline. Da su šume od uticaja na tip sela, vidi se po tome što se granica između sela sa rasturenim i sela sa zbijenim kućištima, uglavnom poklapa sa granicom između šumovitih i golih oblasti. Na kraju i kulturni pojasevi su od značaja za rasprostiranje tipova sela. To se najjasnije vidi na teritorijama patrijarhalnog režima, gde je tip sela sa rasturenim kućama uobičajen. Te su oblasti bile manje naseljene, a u njima se praktikovala ekstenzivna zemljoradnja i

¹ Po rečniku stranih reči i izraza M. Vujaklije, "eklektički" znači birajući, odabirući, koji odabira i uzima od drugih ono što mu izgleda tačno i dobro.

stočarstvo. U takvim prilikama, stanovništvo želi da ima više prostora oko svoje kuće. Pojedini krajevi, a ponekad i cela sela su naselja zadruga ili bratstava, koji imaju sklonost da žive za sebe, u naročitim celinama, a pojedine porodice u tim celinama žele da imaju oko svoje kuće više prostora. Usled toga se na teritorijama, čije je stanovništvo dugo ostalo u patrijarhalnom vaspitanju, razvila težnja, kao etnička osobina, da prave razbijen tip sela.

U istočnoj Srbiji, sreću se dva tipa naselja: zbijeni, timočki u ravninama i razbijeni, starovlaški u planinama. Na ovoj teritoriji, sela čitavih brdskih krajeva su organizovana po sistemu razbijenih naselja (Vlasina, Pasjača, Kopaonik i dr.) i mogu se prikazati kao veće oaze u teritoriji zbijenih naselja. Starovlaški tip i njegove vrste i varijante (ibarski tip), nastali su kao rezultanta migracionog činioca, po navici stanovništva da se bavi stočarstvom, da živi u razbijenim naseljima, sa malo obradive zemlje oko kuće i u okolnostima da se novo naselje moglo osnivati bez intervencija vlasti, tj. potpuno slobodno i spontano uz krčenje starih šuma. Široke oaze planinskih razbijenih naselja u istočnoj Srbiji, nastale su na istim osnovama, kao i starovlaški tip u zapadnoj Srbiji, jer i sa juga je bilo doseljenika sa navikama upražnjavanja stočarstva i njima je odgovaralo da se nastane po sistemu razbijenog naselja.

- Crtež 1 - Tipovi sela Balkanskog poluostrva po Jovanu Cvijiću. (Tačkasto su označena područja ibarskog tipa sela.)
 Crtež 2 - Karta rejonizacije Srbije bez pokrajina, prema urbano-morfološkim tipovima seoskih naselja po opštinama. (Vertikalnom šrafurom označena su područja razbijenih naselja, a osenčeno je područje Vlasine i Krajišta.)
 Crtež 3 - Šema kategorija naselja u okviru jedne opštine za istočnu i zapadnu Srbiju. (Iako su u istočnoj Srbiji, sela Vlasine po osobinama pripadaju kategoriji naselja karakterističnoj za zapadnu Srbiju.)

Seoska naselja atara u slivu reke Vlasine, zauzimaju velike prostore. Nemoguće im je odrediti građevinski rejon, jer su razasuta na više brda ili brežuljaka, gotovo po celom ataru. Svako naselje u svojoj strukturi poseduje :

1 - centar, koji stanovništvo u zaseocima naziva "selom", po kome se sveukupno naselje i zove i obično je u središtu okolnih zaselaka, u dolini reka, ili na glavnim pravcima određenog područja; osim stanovanja i prateće ekonomije ovi delovi naselja imaju i skup javnih ili seoskih funkcija;

2 - zaseoke, locirane po čitavoj teritoriji pripadajućeg atara, koji su osnovni - primarni oblik seoskih naselja i koji kao osnovnu funkciju imaju stanovanje i prateću ekonomiju i čija je struktura skup seoskih kućišta - dvorišta.

Ovakav oblik seoskog naselja, sačinjen od svoje jasno uočljive dve navedene komponente, u hijerarhijskom smislu predstavlja "primarno seosko naselje", ali karakteristično za zapadnu Srbiju - (selo sa zaseocima kao sastavnim činiocima). Prostor Vlasine je u tom smislu u istočnom delu Srbije izuzetak.

Svako selo se sastoji i od više grupa kuća i kućišta takozvanih mahala ili zaseoka. Cvijić ove elemente razbijenog ibarskog tipa naselja naziva još i "džematima", a po njima naselja određuje

i kao "džematski tip".² Zaseoci obično pripadaju jednoj porodici, mada ih ima i sa više porodica. Rastojanja između zaseoka, kreću se od 100 do 1000 m. ne retko i više. Nazivi zaseoka, obično nose ime po prezimenu porodice koja se tu naselila i zauzela određeno brdo (Babićevi, Popovići, Krstićevo...) ili po imenu doseljenika, prvog domaćina na tom mestu (Petrovi, Čosini, Petkovi...), mada ima i imena nastalih po određenom pojmu, vezanom za primarnu delatnost toga kraja (Kozarnica, Košare), ili za geografski pojam karakterističan za to mesto (Debeli del, Krivi del, Bistrica, Preslap).

Zaseoci obično imaju veći broj kućišta, oformljenih cepanjem i širenjem porodica na istim bliskim prostorima. Broj kuća je različit od mahale do mahale, a kreće se od 2, 4, pa i do 10 kućišta u grupama, te su tako pojedini zaseoci u periodu procvata života (najveće naseljenosti) na ovim prostorima imale i po više grupa kuća. Tako tamo gde su mahale narastale i razvijale se, one su u određenim trenucima po veličini odgovarale "selima", mada su u početku imale nekoliko kuća. U takvim mahalama živi i po nekoliko različitih porodica pa se često i ne zna ko je predstavnik prezimena koje "mala" nosi. U zaseocima su grupe kuća na razdaljinama od 150 do 250 m. a same kuće u okviru grupa su na razdaljinama od 5 do 25 m.

Javlja se i raselice - osamljene kuće sa okućnicom van zaseoka, ili na njihovoj periferiji. Uzrok ovakvim pojavama je obično iseljavanje pojedinaca iz grupe zbog slabe, nerodne zemlje koja mu je pripadala, ili spontano lociranje novijih doseljenika. Takve mahale, sa izdvojenom jednom ili grupom kuća ne izgledaju jezgrovite i pune već retke i razgrađene. Ovo je ipak ređa pojava i ne predstavlja pravilo.

2. KUĆIŠTE - OKUĆNICA - DVORIŠTE

Dvorišta, ili kućišta u razbijenim zaseocima sela ovoga kraja, odlikuju se potpuno nepravilnim oblikom. Osim toga, veoma su različita jedna od drugih. Najčešće su kućišta podeljena na funkcionalne delove : kućno dvorište, stajsko dvorište i okućnicu. Sve su ove površine relativno velike, naročito okućnica, pa je celo kućište prostrano, i obiluje zelenilom. Nisu retka dvorišta, u kojima su objekti nepravilno locirani, izmešani po funkciji, što ukazuje na njihovu spontanu genezu i razvoj. Blokova kuća, zbijenih u guste grupe, skoro da uopšte i nema. Izuzetak su kućišta u pojedinim zaseocima, u kojima su se usled skučenosti prostora, stambeni i ekonomski objekti odnosno čitava dvorišta, veoma blisko locirali.

U grupisanom zaseoku, kućišta su slobodno, nepravilno i proizvoljno postavljena jedno uz drugo, tako da svako ima svoj pristup na put. Nema slepih pravaca, jer kućišta nisu gusto postavljena, pa nema ni potrebe za specijalnim pristupima nekima od njih, kakav je slučaj kod zbijenih i poluzbijenih tipova naselja. Budući da su naselja ovog tipa, rasuta skoro po celom seoskom ataru, njihova se saobraćajna mreža poklapa sa mrežom seoskih poljskih puteva, spletom konjskih i pešačkih staza i puteljaka. Svako kućište tangira najmanje jedan, a često više različitih putnih pravaca.

Obzirom da zahvataju pozamašan deo zaseoka, u topografskom smislu, kućišta poseduju različite vrste zemljišta. Kroz samo kućište, često prolaze mali vodeni tokovi, koji mestimično slučajno ili namerno plave delove okućnice. Ekonomski, prljavi objekti, smišljeno su locirani tako da su u neposrednoj blizini dolinastih delova dvorišta, zbog što jednostavnijeg prirodnog regulisanja odvođenja štetnih materija zemljišta podzemnim ili nadzemnim vodenim tokovima.

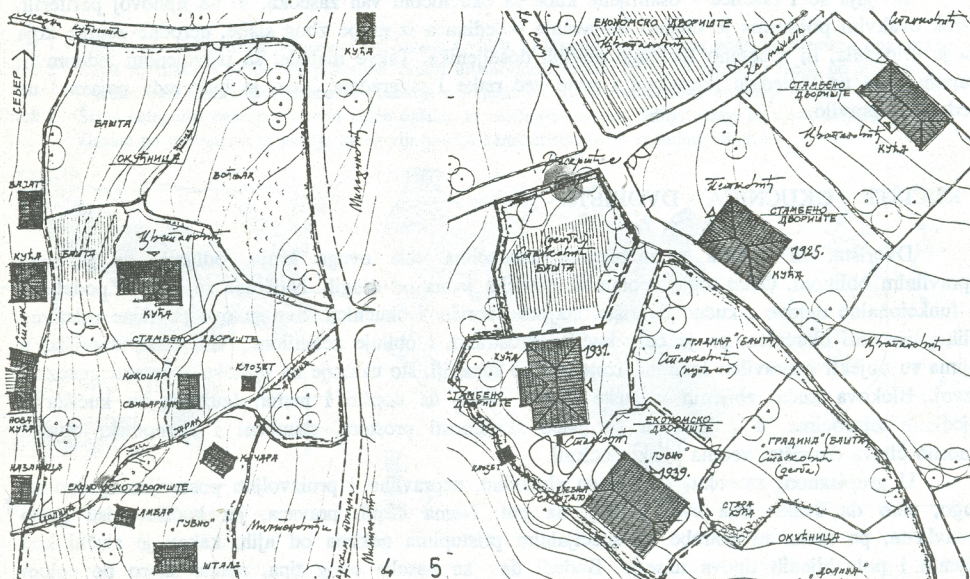
Kompozicija dvorišta je slobodna i spontano formirana. Konfiguracijom terena a često i prirodnim međama, dvorišta su podeljena na sitnije sastavne elemente, koji nose svoje nazive zavisno od namene i navika korisnika. Osim razuđenosti površina, značajna odlika kućišta ovog kraja je i veća brojnost sitnih građevinskih objekata. Mogu se ipak uočiti izvesne zakonitosti u lociranju objekata. Stambeni objekti su najčešće na suvim terasastim delovima zemljišta, centralno

² Po rečniku stranih reči i izraza M. Vujaklije, "džemat" označava muslimansku versku opštinu, parohiju, zajedničku molitvu muslimana, a "džemijet" udruženje ili društvo. Upotrebu ove reči za srpska naselja, treba shvatiti kao upotrebu turcizma u jeziku i želju da se označi zadruga koju je stanovništvo običavalo u formiranju mahala.

postavljeni u odnosu na dvorište. Upravo zbog toga kućno dvorište po pravilu ne leži uz seoski put, već se do njega dolazi kroz okućnicu. Ostali objekti zauzimaju periferne položaje. Ovo odražava osnovu društvenog sistema zadruga objedinjujući središte u kući, uz jedno ognjište. Ako se dvorište nalazi na nagnutom terenu, ono tada dobija dispoziciju izduženu po izohipsi. Interesantno je da se na pojedinim kućistima može zateći više grupisanih kuća, različito orijentisanih. Obično je to najstarija i ostale formirane bilo kao nova ognjišta, bilo kao "vajati", od kojih su neke postavljene "na ćelicu", a neke izduženo po izohipsi. Veoma retko je neki od prljavih objekata sagrađen u neposrednoj blizini kuće i to obično u uslovima prostorne skučenosti. Kada za dalje zasnivanje kućišta više nema prostora na datoj lokaciji, bira se novo zemljište, obično na periferiji zaseoka iznad, ispod ili po strani od postojećih kućišta idući po kosini brda u širinu.

Crtež 4 - Kućište Cvetanovića u zaseoku G. kozarnica - selo Cma Trava. (Tipično kućište sa gotovo svim objektima koji su potrebni; mreža puteva dopire do svih okolnih dvorišta; okućnica idealna za širenje porodice.)

Crtež 5 - Kućište Stankovića u istom zaseoku. (Novo formirano dvorište, zasnovano od strane "odcepljenih" članova porodice; svi sadržaji su zbog skučenosti prostora, koncentrisani u dva objekta; formiralo se dalje širenjem na okolne parcele, nasleđstvom ili kupovinom od bližih ili daljih suseda.)

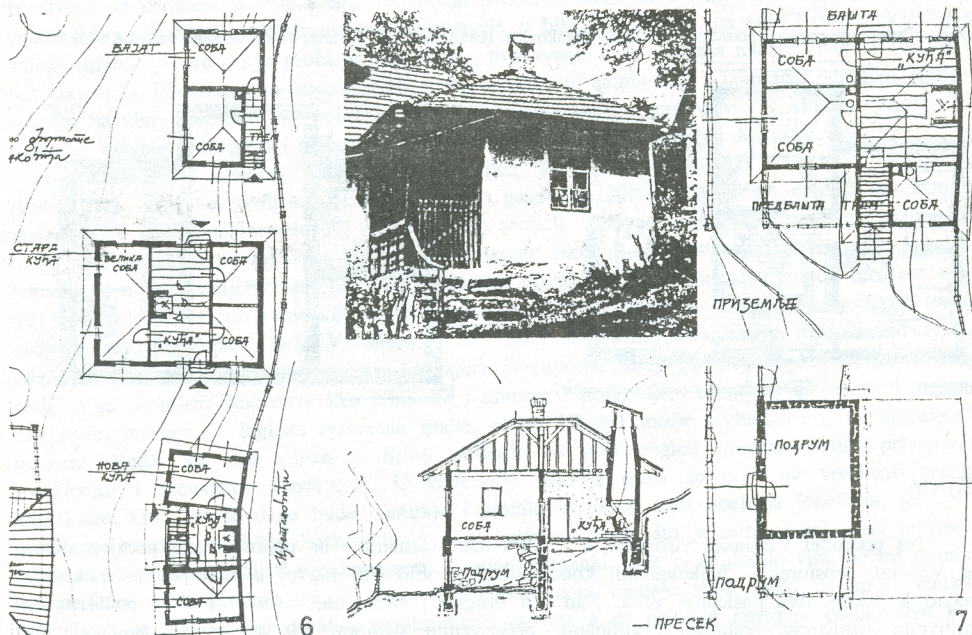
Geneza kućišta u najvećem broju slučajeva ima svoju ustaljenu hronologiju. Naseljenik na novom tlu prvo izgradi sebi zaklon od nevremena, a zatim zahvata određeno zemljište oko kuće, ograđuje ga i tako obrazuje kućište. Okućnica tada ima veliku površinu. Postepenom deobom prostora i stvaranjem novih domaćinstava, ili delova domaćinstava otepljenih članova (vajata), prvobitna okućnica se smanjuje, deli među braćom, prodaje susedu, ili namenjuje drugoj nameni. U današnjoj fazi, okućnice su svedene na ograničene manje parcele, koje su namenjene najčešće voćnjacima, povrtnjacima ili manjim ratarskim kulturama i uvek su ograđene. Usled stalnog smanjivanja, funkcija okućnice je u mnogome promenjena. Dok je ona u prvoj fazi predstavljala obrađivanu zemlju jednog domaćinstva, danas je ona samo manji deo ukupnog poseda, a glavni deo obrađivane zemlje nalazi se van kućišta, negde u ataru.

2.1. Razvoj okućnice deobom generacija

U razvoju okućnice ili kućišta u oblasti Vlasine, veliki uticaj imala je deoba porodičnih zadruga. Primer za to je stambeno dvorište porodice Videna Stankovića u zaseoku Gornja Kozarnica

u selu Crna Trava. Prvobitno nastali objekat je glavna kuća, postavljena na "čelicu", upravno na izohipse, sa tipičnom organizacijom i karakteristikama razvojne faze ovih objekata. Kuća je građena 1880. godine. 1919. godine, jedan od Videnovih sinova podiže desno od starog objekta svoju novu kuću, koja je svojim karakteristikama potpuno nova. Ona dužom stranom prati izohipse, bežeći od objekta nižeg suseda. Kuća je rađena u startu sa namerom da se podeli : dve jednake sobe, dva jednaka podruma ispod njih, zajednička "kuća" i ognjište i zajednički trem i ulaz. Levo od stare kuće, nekoliko godina kasnije, potomci drugog Videnovog sina, koji se nije vratio iz I Svetskog rata, podižu "vajat", koji se sastoji od dve sobe i ulaznog trema. Svaki od njih sa svojom užom porodicom živi u po jednoj sobi. Ognjišta nema, ono je u staroj kući jer se oženjeni mladi članovi porodične zadruge još nisu odcepili. Kada i "vajat" postaje tesan, braća zasnivaju novo kućište, na porodičnom imanju van postojećeg dvorišta.

Crtež 6 - Razvoj porodične zadruge i formiranje novih ognjišta i vajata.
Crtež 7 - Tipična starija kuća. (Građena pre 1880. godine)

Tako se zaseok širi, dobija na svom obodu novo kućište i nastaje nova porodična zadruga oko jedinstvenog ognjišta. Vreme u kome se sve to događa, (decenija pred II Svetski rat, predstavlja zenit pečalbarstva u ovom kraju. Gotovo svi muški članovi domaćinstava, poljoprivredom se bave samo kao sekundarnom delatnošću. Stočarstvom se stanovništvo bavi takođe kao dopunskom delatnošću ali život bez zemlje i stoke, ne bi se mogao zamisliti.

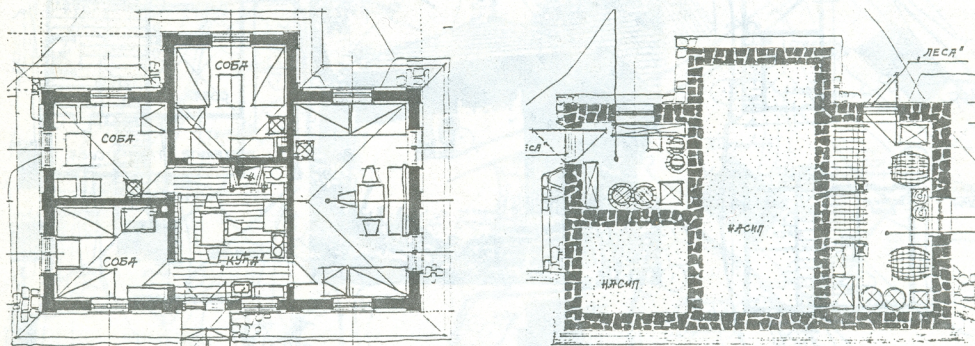
2.2. Formiranje novog kućišta

Na primeru deljenja porodične zadruge Stankovića, moglo se sagledati zgušnjavanje zaseoka, množenjem objekata na postojećem kućištu. Primer formiranja novog domaćinstva - zadruge na novoj lokaciji, može pokazati postepeno, etapno obrazovanje i širenje dvorišta sa okućnicom, koje nije prouzrokovano deobom generacija. Sada se kućište formira kupovinom i pridodavanjem novih parcela postojećem prostoru, kroz niz godina. U zasnivanju novog domaćinstva, na tada veoma skućenoj parceli, nije bilo dovoljno prostora za rasutost ekonomskih objekata po čitavom dvorištu, kako je to učinjeno na starim kućištima. Osim toga, novine u izgradnji objekata, po pitanju koncepta

i funkcije, kao i pogodnost terena (nagib i orijentacija), uslovili su koncentrisanost novog domaćinstva Stankovića u samo dva, po veličini značajna objekta i to kuću i plevnju (štalu).

Nova kuća Stankovića, interesantna je za analizu baš u onim programskim sadržajima koje ona nema (predprostor - ulaz, ostava i kupatilo). Jer danas, 63 godine nakon njenog nastanka (građena je 1931. godine), vlasnici razmišljaju o uvođenju pomenutih sadržaja u sastav objekta. Iako kuću koriste samo sezonski, budući da žive u gradu, osećaju nedostatak ovih prostora u okviru same kuće. Ono što kuća poseduje, sadržajno je superiorno u odnosu na mnoge objekte građene i posle 1931. godine, kako u programskom, tako i u estetskom smislu. Naime mnoge kuće građene posle rata u ovim krajevima, ušle su u proces pomenute postupne dekadencije seoske porodične stambene zgrade. Ovaj proces bi, da nije došlo do nagle depopulacije, doveo i područje Vlasine do onih neizlečivih posledica koje sada osećamo na drugim prostorima Srbije, gde su se kuće intenzivno gradile. Zato ovu kuću, bez obzira na njene pomenute programske nedostatke koje tek danas sagledavamo, možemo smatrati jednom od poslednjih koja se na ovim prostorima uklapa u logički razvojni tok seoske stambene arhitekture i koja držeći se tradicionalnih načela, ostaje estetski neiskvarena.

Crtež 8 - Osnove prizemlja i podruma nove kuće Stankovića. (Građena 1931. godine, sa elementima varoške kuće.)

3. KUĆA

Na području Vlasinske visoravni, a zatim i uže posmatrano na području sela gornjeg sliva reke Vlasine, prostorno - funkcionalni, konstruktivni i oblikovni razvoj seoske porodične kuće, nastajao je tokom dva poslednja veka. Kao i u drugim područjima, život je i ovde počinjao u primitivnim staništima, pretežno u kolibama, prekrivenim slamom, gde se spavalo na podu u jednodelnim prostorijama sa ili bez ognjišta, tako da je jedva dve do tri osobe moglo u njih da stane. Ova su staništa imala niska vrata i male otvore umesto prozora.

Razvoj od primitivnog ka današnjem obliku, kuća ovog kraja doživela je tokom XIX i početkom XX veka. Ona je primala uticaje sa okolnih prostora, a istovremeno zadržavala osobenosti koje ovo područje nosi, kako u pogledu prirodne sredine i klime, tako i vezano za demografsko - sociološke karakteristike stanovništva i razvoj narodnog graditeljstva. Javlja se na okolnim razvijenijim i bogatijim prostorima, početkom XIX veka prve stambene zgrade brvnare, sa velikim prostorom "kućom" i sobom ili sobama pored nje. Ako je porodica imala mlađe članove ili druge oženjene osim domaćina, oni su spavali u zasebnim objektima, koje su se nalazile pored glavne kuće ("vajatima"). Ovakva iskustva i uticaji, dopiru do vlasinske oblasti i razvoj ovdašnje kuće kreće se istim redosledom po ugledu na iskustva okolnih razvijenijih krajeva.

Jedna od najstarijih kuća u zaseoku Gornja Kozarnica (selo Crna trava), jeste kuća Cvetanovića, sazdana dalekih osamdesetih godina XIX veka. Ona u najboljem smislu odslikava karakteristike tradicionalne kuće oblasti Vlasine, u periodu kada su uticaji iz brdsko - ravničarskih

krajeva obilato učestvovali u osmišljavanju ovih objekata. Iako postavljena upravno na nagib terena, ova kuća je prilagođena tom prirodnom uslovu. Zidovi su rađeni u bondruk konstrukciji a potom ispunjeni zemljom. Ovde je prisutan i veći nagib krovne konstrukcije, zbog obilja snega tokom godine, što je i tipično za kuće ovoga kraja. Nagibi krovova su uvek približno 1 : 2,5 čime se stvara relativno veliki tavanski prostor. Interesantno je da i posle skoro 120 godina starosti ova kuća u svojoj unutrašnjosti nema tragove vlage i memle, što je dokaz kvaliteta u njenoj izradi, načinu odabira terena za gradnju i logičnosti u upotrebi materijala.

4. NOVE TENDENCIJE I MOGUĆI PRAVCI OBNOVE

Zaseoci, pa i centri naselja u selima na Vlasini se gase. Nestaju u demografskom smislu, ali i fizički, spontanom rušenjem starih - napuštenih kuća. To je pojava koja traje već dugo, koreni su joj duboki i u sadašnjim uslovima teško promenljivi. Na drugoj strani, sve se više i naglašenije javljaju potrebe za zdravim životom i zdravom hranom, za odmorom u netakutoj prirodi i bekstvom od izvikanih i prepunjenih turističkih mesta. Pominje se i Vlasina, kao budući turistički centar Srbije. Problem reaktiviranja bilo koje regije, u bilo kom smislu, pa tako i oblasti Vlasine u smislu turizma, je pre svega problem poznavanja, uvažavanja i oživljavanja načina života i običaja u tim krajevima. Potencijalnim interesentima mora se ponuditi autohtonost i izvornost određene sredine i nešto sasvim drugačije od uobičajenog života u zatranim gradovima. Konkretno uzevši, za područje Vlasine je turizam i stočarstvo primarna i jedina realno isplativna delatnost.

Savremenoj seoskoj arhitekturi, postavljen je specifičan zadatak očuvanja postojećeg graditeljstva. Napredak ovih sela, zamišlja se kao negovanje autohtonog načina gradnje od lokalnih materijala, u ambijentalnom duhu i uz poštovanje tradicije. Oživljavanjem sela, naše društvo možda može naći šansu za razvoj. Ako pronađe zanemarenu formulu spoja starog i novog, uvažavanjem tehnologije a poštovanjem tradicije, selo će postati ekonomski privlačno i za mlade. Procvat sela, leži u razvoju puteva do evropskih standarda. Brzi kontakt sa centrima, smanjuje subjektivan osećaj zaostatka za događajima. Sela Vlasinske oblasti neće se ugastiti, ako im se u dogledno vreme nametne novi oblik razvoja. Ne preuveličavajući mogućnosti datog područja, može se jednostavno reći, da se razvojem stočarstva kao primarne i klimom i podnebljem određene delatnosti i turizma kao nove, izvedene i logične privredne grane, oblast Vlasine može revitalizovati do zamišljenih razmera. Retko se koja oblast u Srbiji odlikuje na prvi pogled prepoznatljivim privrednim karakterom i razvojnim konceptom. U koncepciji razvoja mora se početi od vrednosti seoske arhitekture. Ono što se dalje bude planiralo i gradilo, treba da nosi obeležja lokaliteta, jer će u protivnom prostori po Srbiji beskarakterno ličiti jedan na drugi, što je sada slučaj. Ako je vreme takvo da se mora razmišljati o racionalnosti i malom ulaganju, a da bi se dobilo više, boljeg primera od građenja naših predaka nema. Oni su po istančanom osećaju znali kako da spoje izrazitu funkcionalnost, da ostvare zavidne konstruktivne zahvate a da pri tom postignu oblikovnost koja pleni i ne vređa okolinu.

LITERATURA

1. Cvijić J.: *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, Zavod za izdavanje udžbenika SRS, Beograd 1966.
2. Čirić J.: *Pojava i teritorijalno rasprostranjenje cmotravske dunderske kuće*, Leskovački zbornik - 8, Leskovac 1967.
3. Kanić F.: *Srbija - zemlja i stanovništvo*, Srpska književna zadruga, Beograd 1986.
4. Kojić B.: *Seoska arhitektura i rurizam*, Građevinska knjiga, Beograd 1973.
5. Kojić B., Simonović Đ.: *Seoska naselja Srbije*, IICS, Beograd 1975.
6. Mendras H.: *Seljačka društva*, Globus, Zagreb 1986.
7. Nikolić R.: *Krajište i Vlasina*, Srpska Kraljevska Akademija, Beograd 1912.
8. Simonović Đ.: *Seoski stan*, PS - sveska 53, AF, Beograd 1980.
9. Simonović Đ., Ribar M.: *Uređenje seoskih teritorija i naselja*, IBI, Beograd 1993.
10. Petrović Z., Stanić R.: *Stare srpske kuće kao graditeljski podsticaj*, Građevinska knjiga, Beograd 1985.